

ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ БОНДАРЄВ,

Харківський національний університет внутрішніх справ (здобувач)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІМПЕРАТИВНОСТІ ТА ДИСПОЗИТИВНОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Досліджено окремі питання співвідношення імперативності та диспозитивності регулювання акціонерних правовідносин. Аналіз законодавства України та інших країн дозволяє стверджувати, що у рамках акціонерних правовідносин перевага має належати імперативному їх забезпеченню.

Прикладом застосування принципу диспозитивності є укладення акціонерного договору, коли акціонери самостійно обирають ту конкретну модель поведінки, яка, на їхню думку, є найбільш ефективною для задоволення корпоративних інтересів.

Ключові слова: акціонер, акціонерне товариство, акціонерний договір, юридична особа, корпорація, свобода договору, статут.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ухвалення у 2008 р. Закону України «Про акціонерні товариства» та внесення до нього змін у 2017 р. України стало органічним продовженням реформування корпоративного законодавства України, у результаті чого до нього було імплементовано положення про можливість укладення договору між акціонерами. Одним із невирішених питань залишається проблематика нормативного врегулювання корпоративних правових зв'язків. Проте можна констатувати, що відкритою залишається дискусія про пріоритетність диспозитивних чи імперативних засад у регулюванні корпоративних відносин. Іншим проблемним питанням є межі застосування диспозитивних механізмів у контексті допустимості на рівні законодавства можливості укладення учасниками корпоративних відносин договорів про здійснення корпоративних прав та прав на акції.

Стан дослідження проблеми

Питанням меж застосування імперативності та диспозитивності у нормативному забезпеченні акціонерних правовідносин присвячені праці Ю. М. Жорнокуя [1], І. В. Спасиво-Фатєєвої [2], Є. О. Суханова [3], М. В. Трубіної [4], S. FitzGerald, G. Muth [5] та ін.

Отже, у згаданих наукових роботах йдеться насамперед про необхідність визначення рамок імперативності та диспозитивності регулювання корпоративних відносин у межах акціонерного товариства (далі – АТ). Отже, акцент робиться на врахування найбільше доведених теорій та концепцій, присвячених їх природі з метою визначення правової сут-

ності зв'язків, що виникають між акціонерами та товариством на підставі статуту, а також між акціонерами як сторонами акціонерного договору. З наведених теорій та концепцій очевидно є полярність у поглядах на природу і регулювання корпоративних відносин. Тобто актуалізуються питання імперативності та диспозитивності врегулювання правових відносин у рамках АТ.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановлення співвідношення між застосуванням імперативних положень корпоративного законодавства, а також статуту товариства та диспозитивних підходів, що мають місце під час укладення акціонерного договору у межах врегулювання правовідносин між акціонерами, а також між акціонерами та товариством.

Ця мета досягається шляхом вирішення таких *завдань*: аналізу чинної нормативної бази, що регулює корпоративні правові зв'язки у рамках АТ; систематизації питань, що містить правова доктрина та судова практика щодо пріоритетності імперативності законодавчого масиву та статуту перед диспозитивним забезпеченням з боку акціонерного договору правових зв'язків у рамках акціонерних відносин; визначення напрямів подальшого розвитку корпоративного законодавства та його збалансування з диспозитивними засадами договірної регулювання правових відносин між акціонерами.

Наукова новизна дослідження

Сформульовані в публікації пропозиції та рекомендації щодо застосування імперативних

та диспозитивних засад регулювання акціонерних правовідносин ураховують останні зміни у чинному законодавстві України та сучасні актуальні підходи до їх реформування.

Виклад основного матеріалу

З отриманням незалежності, починаючи з 90-х років ХХ ст., в Україні активно обговорюються питання, пов'язані зі створенням, функціонуванням та припиненням юридичних осіб як учасників цивільних відносин. Разом із євроінтеграційними процесами формується і новий вектор розвитку законодавства щодо юридичних осіб, активно розвиваються корпоративні відносин, які не отримали достатнього наукового та практичного обґрунтування у контексті з'ясування їх правової природи. Набувають статусу осіб організації, що не повністю відповідають правовим конструкціям, які нині існують у цивілістиці України (наприклад, корпорація, що не є повним аналогом юридичної особи у розумінні Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)).

З одного боку, можна говорити про позитивні тенденції щодо рецепції українською цивілістикою низки положень континентального європейського права та права країн англосаксонської системи права. З іншого – мова йде про проблематику, пов'язану з невирішеністю не лише нормативно-правовими актами, але й доктриною, питань, що істотно впливають на здійснення та захист учасниками цивільних відносин своїх прав та інтересів. Такими питаннями є межі допуску використання диспозитивних засад регулювання корпоративних відносин у рамках АТ через застосування форми акціонерного договору.

Говорячи про пріоритетність диспозитивного чи імперативного забезпечення акціонерних правовідносин слід зауважити, що у сфері приватного права основою регулювання є юридична рівність суб'єктів та їх вільне волевиявлення. У таких умовах стандарти належної поведінки формуються і закріплюються, перш за все, через систему дозволів, у силу чого в масиві цивільно-правових норм переважають диспозитивні¹.

Акціонерне законодавство на різних етапах розвитку і в різних правових системах демонструє всю палітру можливостей у рамках власних методів регулювання: від жорсткого

врегулювання всіх питань створення та діяльності АТ (імперативний метод) до проголошення майже повної свободи у питаннях організації та діяльності (диспозитивний метод). Як наслідок, на думку В. В. Долинської, у рамках акціонерних правовідносин необхідним є чітке визначення сфер імперативного, диспозитивного і локального регулювання, а також напрямів та меж останнього [7, с. 99].

Укладення акціонерного договору є яскравим проявом принципу диспозитивності та свободи договору, коли акціонери самостійно обирають ті моделі поведінки щодо реалізації належних їм корпоративних прав, які, на їх думку, є найбільш ефективними для задоволення корпоративних інтересів. Однак, при реалізації принципу диспозитивності необхідно дотримуватися меж, встановлених імперативними корпоративними нормами [8, с. 240]. Так, існують норми, які сторони дійсно не можуть змінити (наприклад, кворум загальних зборів, повноваження органів, інші положення, чітко визначені законом).

У силу принципу *numerus clausus* засновники корпорацій можуть обрати лише таку їх організаційно-правову форму, яка прямо передбачена законом, і в подальшому мають дотримуватися встановлених ним рамок відповідної юридичної конструкції. Іншими словами, договірна свобода учасників корпоративних відносин обмежена можливостями вибору одного з видів корпорацій, встановлених законодавством [3, с. 52]. Звідси в АТ зміст корпоративних правовідносин визначає не договір про його створення, не акціонерний договір, а норми корпоративного права, у тому числі ті, що багато в чому мають імперативний характер. Відповідно такі відносини не можна вважати різновидом звичайних договірних цивільних відносин.

Очевидною є суперечність принципу свободи договору основним засадам корпоративного права. Безмежна договірна свобода формування корпоративних відносин та ліквідації їх імперативного законодавчого регулювання стирає відмінності об'єднань осіб та об'єднань капіталів, одночасно усуваючи традиційний захист інтересів кредиторів та учасників корпорацій, а широкий допуск до управління корпораціями третіх осіб, які не є їх учасниками, в кінцевому рахунку розмиває межі самих корпоративних відносин, позбавляючи їх будь-якої юридичної специфіки [3, с. 214].

Зазначається, що у зв'язку із запозиченнями з англо-американської правової сім'ї в механізм регулювання акціонерних договорів має місце деякий відхід від презумпції

¹ На думку Н. С. Кузнецової, у науці цивільного права, по крайній мірі в радянській і пострадянській доктрині, ще не до кінця (не до самої сутності!) пізнана категорія диспозитивності [6, с. 49].

імперативності корпоративного законодавства, який багато у чому є характерним для країн романо-германської правової сім'ї [9, с. 57]. Тому теоретичним результатом прийняття відповідних новел буде зникнення корпоративного права як самостійного інституту (підгалузі) цивільного права, оскільки всі його конструкції будуть визначатися нормами договірної права [3, с. 215].

На обов'язковості статутних імперативних норм (безпосередньо заборони включення до предмета акціонерних договорів незаконних дій) наполягають іноземні фахівці [5, с. 5]. Про необхідність дотримання вимог імперативних норм, як то: форма укладення, строк, умови про поширення на акціонерів положень про відповідальність органів управління корпорацією тощо, – які не можуть бути змінені акціонерним договором, в іншому випадку він буде недійсним, мова йде у § 7.32 Model Business Corporation Act.

Отже, акціонерний договір має відповідати вимогам імперативних норм. Інше питання, наскільки законодавство допускає регулювання таких відносин за допомогою договірних конструкцій. У Німеччині, наприклад, недійсним буде визнано акціонерний договір, яким сторони зобов'язали себе провести заходи з управління товариством, оскільки це прерогатива правління [10, с. 30]. Такі договори у Німеччині не можуть суперечити імперативним принципам корпоративного права [11, с. 133]. Однак нормальним вважається включення до його предмету положення про порядок корпоративного управління закритої корпорації, положень, що усувають раду директорів або обмежують її повноваження тощо. Отже, об'єм диспозитивності регулювання акціонерних відносин – це політика права, що є характерною для певної правової системи.

При укладенні акціонерного договору сторони мають керуватися: 1) загальними обмеженнями свободи договору, що виражаються: у дотриманні імперативних норм, об'єм яких відрізняється для публічних і непублічних товариств; у не порушенні прав акціонерів конкретного АТ і третіх осіб; у забороні звільнення від відповідальності його сторін; 2) спеціальними обмеженнями свободи договору, що виражаються в забороні в акціонерному договорі зобов'язувати його сторони голосувати відповідно до вказівок органів товариства, визначати структуру органів товариства і їх повноваження. Одним із встановлених у законодавстві імперативних приписів є необхідність узгодження всіх істотних умов при укладенні такого договору [12, с. 89, 220].

У зв'язку з цим постає питання про включення до законодавства диспозитивних норм та про встановлення більш гнучкого законодавчого регулювання тих відносин, які можуть бути перенесені у сферу договірної регулювання між акціонерами. Оскільки у корпорації мають місце власні правила поведінки, що регулюють відносини всередині неї, – корпоративні норми, то можливим є й укладення договорів між акціонерами.

Якщо припустити існування інструментарію для саморегулювання акціонерних відносин, то, реалізуючи принцип диспозитивності, ми можемо вивести наступну «аксіому» їх регулювання: учасники таких відносин повинні мати можливість самостійно на власний ризик визначати їх зміст через *установчі документи* юридичних осіб і правочини, діючи у рамках лише тих імперативних обмежень, що обумовлені: 1) необхідністю встановлення загальних основ обороту («правил гри»); 2) публічними інтересами; 3) інтересами окремих учасників обороту, що заслуговують на увагу [13, с. 138–139], або через *договір*, укладений між ними для забезпечення належного функціонування корпоративної організації [2, с. 182–190].

У зв'язку з аналізом досліджуваних проблем актуальним залишається питання про співвідношення статуту товариства та акціонерного договору. Виникнувши як договір *sui generis*, про порядок здійснення прав на акції і прав з акцій, акціонерний договір унаслідок специфіки предмета породжує корпоративні наслідки – зміну співвідношення корпоративного контролю. Тобто такий договір набуває ознак джерела права, що доповнює статут.

В Англії, наприклад, статут і досліджуваний договір за своїми правовими якостями є різними явищами. За англійським законодавством, договірні положення не мають пріоритету над положеннями статуту компанії. У випадку якщо такий договір регламентує питання, віднесені до предметного поля регулювання статутом компанії, то договір розглядається англійськими судами як невід'ємна частина установчих документів (статуту) компанії. З прийняттям оновленого Companies Act (2006 р.) у цій країні корпоративний договір у закритих компаніях може містити умови, відмінні від положень статуту, у тому числі передбачати обмовку про перевагу договірних умов перед статутними. Такий договір має бути підписаний всіма акціонерами, а також депонований у реєстраційному органі («Companies House») [5, с. 7; 14, с. 60]. Відповідно до s. 17 Companies Act 2006, установчими документами закритої компанії є

статут, резолюції акціонерів і корпоративні договори [15, с. 289].

У континентальному праві акціонерний договір, за загальним правилом, не може суперечити чи змінювати положення статуту, в іншому випадку він визнається нікчемним. У Франції дотримуються в основному розуміння, що посилання на принцип свободи договору не є в цьому випадку визначальним. Навпаки, мова йде про те, що договори за межами статуту («*actes d'actionnaires*») втручаються в публічні засади корпоративного права та порушують суспільний порядок «*ordre public*» [4, с. 22–23]. Проте акціонерний договір у системі цивільно-правового регулювання корпоративних відносин як у континентальному, так і в англосаксонському праві не має суперечити імперативним нормам, вимогам публічного порядку.

Нагальною проблемою корпоративного права є те, що на сьогодні статuti більшості українських АТ, основним завданням яких є встановлення особливостей локального регулювання акціонерних відносин відповідно до потреб їх акціонерів, є скоріше прикладом «типової форми», необхідної лише для виконання формальних вимог державної реєстрації юридичних осіб, ніж актом, спрямованим на врегулювання складних корпоративних відносин та вирішення корпоративних конфліктів у товаристві. За відсутності у законодавстві України норми про те, що зміст акціонерного договору не має суперечити положенням установчих документів, питання щодо співвідношення положень статуту та такого договору є доволі неоднозначним.

Укладення акціонерного договору є прикладом застосування принципу диспозитивності, у т. ч. й свободи договору, коли акціонери одного АТ самостійно обирають ту конкретну модель поведінки щодо реалізації належних їм корпоративних прав, які, на їхню думку, є найбільш ефективними для задоволення корпоративних інтересів. Разом з тим, при реалізації цього принципу необхідно дотримуватись меж, встановлених імперативними корпоративними нормами.

На наш погляд, індивідуально-правове регулювання акціонерних правовідносин за допомогою акціонерного договору поки ще важко визнати міцно вкоріненим у корпоративному праві через відсутність упорядкованості правозастосовної практики, а також наявність гострої потреби у більш чіткому структуруванні норм, регламентують відповідні договори. Однак, безперечно, що індивідуально-правове регулювання за допомогою такого правового явища, як акціонерний договір, буде одержувати усе більш широке застосування у зв'язку з подальшим розширенням самостійності й ініціативи товариств, зближенням правопорядків різних держав, інтегруванням в економіку України іноземного капіталу й, звичайно ж, появою судової практики, що визнає не лише можливість існування таких договорів, але і їх регулятивну здатність.

Дане дослідження дозволяє нам зробити такі узагальнення, а також сформулювати відповідні **ВИСНОВКИ**.

1. У рамках акціонерних правовідносин перевага має належати імперативному їх забезпеченню. Законодавець, ухвалюючи закон, зобов'язаний шляхом закріплення імперативних норм досягати публічно значущої мети.

2. Акціонерний договір як форма прояву диспозитивного регулювання акціонерних відносин не може регулювати ті суспільні відносини, які імперативно регламентовані чинним законодавством. Він має відповідати вимогам ЦК України, Закону України «Про акціонерні товариства», а також підзаконним актам, прийнятим для їх деталізації. Предмет акціонерного договору може бути розширеним лише за умови існування обмовки у законі «якщо інше не передбачено договором».

3. У межах імперативно-диспозитивного регулювання акціонерних відносин акціонерний договір, за вітчизняним законодавством, є другорядним щодо статуту АТ. Закріпивши конструкцію такого договору, законодавець несвідомо допустив правову невизначеність у нормативному регулюванні корпоративних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Zhornokui Yu., Burlaka O., Zhornokui V. Shareholders agreement: comparative and legal analysis of the legislation and legal doctrine of Ukraine, EU countries and USA. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 2. Pp. 288–300.
2. Спасибо-Фатєєва І. В. Акціонерні угоди. *Право України*. 2009. № 12. С. 182–190.
3. Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. М.: Статут, 2014. 456 с.
4. Трубина М. В. Гражданско-правовое регулирование акционерных соглашений в России и странах континентальной Европы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2015. 194 с.
5. FitzGerald S., Muth G. Shareholders' agreements. 5th edition. London: Sweet&Maxwell, 2009. 619 p.

6. Кузнецова Н. С. Совершенствование механизма правового регулирования гражданских правоотношений // *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2011 р.)*. Київ : Алерта, 2012. С. 47–50.
7. Долинская В. В. *Акционерное право: основные положения и тенденции : монография*. М. : Волтерс Клувер, 2006. 736 с.
8. Сигидин М. М. Особливості здійснення корпоративних прав через застосування правової конструкції корпоративного договору // *Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / за заг. ред. В. А. Васильєвої*. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. С. 233–259.
9. Иноземцев М. И. Ответственность сторон за нарушение акционерного соглашения по праву России и зарубежных государств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2017. 185 с.
10. Степанов Д. И., Фогель В. А., Шрамм Х. И. Корпоративный договор: подходы российского и немецкого права к отдельным вопросам регулирования. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2012. № 10. С. 22–69.
11. Ода Х. Акционерные соглашения: осторожный шаг вперед. *Вестник гражданского права*. 2010. № 1. С. 132–161.
12. Бородкин В. Г. Гражданско-правовое регулирование корпоративного договора : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2015. 255 с.
13. *Корпоративное право. Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова*. М. : Юрайт, 2009. 678 с.
14. Reese Thomas K., Ryan C. L. *The Law and Practice of Shareholders' agreements*. London : LexisNexis ; Butterworths Law, 2014. 539 p.
15. *Companies act 2006. Blackstone's Statutes on Company law 2010–2011*. 14th ed. Oxford University Press, 2011. 800 p.

Надійшла до редколегії 03.09.2019

БОНДАРЕВ Э. Н. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИМПЕРАТИВНОСТИ И ДИСПОЗИТИВНОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ АКЦИОНЕРНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Исследованы отдельные вопросы соотношения императивности и диспозитивности регулирования акционерных правоотношений. Анализ законодательства Украины и других стран позволяет утверждать, что в рамках акционерных правоотношений преимущество должно принадлежать императивному их обеспечению.

Примером применения принципа диспозитивности является заключение акционерного договора, когда акционеры самостоятельно определяют ту конкретную модель поведения, которая, по их мнению, являются наиболее эффективной для удовлетворения корпоративных интересов.

Ключевые слова: *акционер, акционерное общество, акционерный договор, юридическое лицо, корпорация, свобода договора, устав.*

BONDARIEV E. M. SPECIFIC ISSUES OF MANDATORY NATURE AND DISCRETIONARY NATURE OF SHAREHOLDERS LEGAL RELATIONS' REGULATION

Specific issues of the correlation of mandatory nature and discretionary nature of shareholders legal relations' regulation have been researched. Based on the analysis of the legislation of Ukraine and other countries, the author has paid attention to the fact that priority should be given to their imperative provision in the framework of shareholders legal relations.

The conclusion of a shareholders' agreement is an example of applying the principle of discretionary nature, when the shareholders of one company independently choose the particular model of behavior for the implementation of their corporate rights. Such rights, in their opinion, are the most effective for corporate interests' settlement. However, while implementing this principle, it is necessary to observe the limits set by mandatory corporate norms.

Shareholders' agreement under national law is secondary in regard to the charter of a joint-stock company within the limits of mandatory-discretionary regulation of shareholders relations. Such an agreement as a form of manifestation of the discretionary regulation of shareholders relations cannot regulate those social relations that are mandatory regulated by the current legislation. It must comply with the requirements of the legislation, as well as with the by-laws adopted for their itemization.

Key words: *a shareholder, joint-stock company, shareholders' agreement, legal entity, corporation, freedom of contract, statute.*